

РЕЛІГІЯ ТА ПОЛІТИКА: ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОГО СТАТУСУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Релігія і політика – це два духовно-соціальні явища суспільного буття, сфери яких дуже тісно перетинаються. Впродовж всієї історії людства ми можемо спостерігати цю тісну взаємодію. Практично всі дослідники, серед яких є і релігієзнавці і політологи, сходяться на думці про те, що релігію і політику можна розділити лише теоретично, але на практиці ми будемо спостерігати їх складний взаємозв'язок та взаємовплив одне на одного.

В останні десятиліття все більше спостерігається посилення процесу політизації релігії. Різним аспектам цього явища присвячені публікації В.Є. Єленського, О.Н. Сагана, А.М. Колодного, В.В. Климова, О.В. Бучми, С.І. Здіорука та ін.

В умовах сильної політизації релігійного життя видається актуальним розглянути особливості суспільного статусу релігії та політики, а також виділити особливості їхнього функціонування у суспільному житті країни.

Чітко розділити політичне та релігійне надзвичайно складно найперше тому, що у них співпадає суб'єкт. Конкретний індивід чи соціальна спільнота є носієм одночасно і політичного, і релігійного. Членство у політичній організації зовсім не виключає можливості членства у релігійній, і навпаки. Індивід може одночасно (а то й – одномоментно, якщо мова йде про повне зрощення політики та релігії що має місце в ісламських країнах) займатися і політичною, і релігійною діяльністю.

Як політика, так і релігія, відіграючи важливу регулюючу роль, впливають на відносини в суспільстві. Політика регулює політичні відносини, релігія – релігійні, і дуже часто об'єкт їхньої дії співпадає. З одного боку, один і той же індивід може бути об'єктом і політичних, і релігійних відносин. З іншого боку, ці відносини можуть співпадати.

Якщо виходити з того, що “суб'єкт – носій предметно-практичної й духовної діяльності, джерело активності й творчості, спрямованих на об'єкт” [Чорний І.П., Іваницький Р.В., Жерновой Є.Г., Бродецький О.Є. Філософсько-релігієзнавчий (українсько-англійсько-німецько-французький) тлумачний словник. – Чернівці; “Золоті литаври”, 2001. – С. 167], то і політичним, і релігійним суб'єктом може виступати один і той же індивід, що неминує поєднує політичне і релігійне. Одна і та ж людина може провадити і політичну, і релігійну діяльність, на неї може бути спрямована як політична, так і релігійна діяльність. Таким чином, бачимо, що повністю розділити політичне та релігійне неможливо.

Політику та релігію поєднує також віра в ідеал. Кожен з них має свій ідеал та прагне втілити його в життя шляхом конкретних дій. Релігійний ідеал повністю втілиться у потойбічному житті, а політичний – повинен втілитися тут, на землі. З одного боку, люди довіряють політикам у покращенні земного життя, а релігійним лідерам – у своєму щасливому житті в раю, якщо брати до прикладу християнство.

З іншого боку, релігія спочатку використовує віру, а вже потім дає їй логічне обґрунтування, політика ж навпаки, спочатку звертається до людського розуму, а уже потім закликає вірити запропонованому [Религиоведение/ Энциклопедический словарь. – М.; 2006. – С. 896]. Проте у будь-якому випадку задоволення як політичних, так і релігійних потреб людина на сьогоднішній день не має в наявності, але сподівається, вірить, що її приналежність чи, принаймні, прихильність до даних організацій забезпечить виконання її сподівань. Тут ми чітко бачимо, що природа віри певною мірою співпадає.

■ **Продивус С.** – аспірантка Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

І політична партія, і релігійна громада є організаціями. Кожна з них об'єднує певну кількість осіб, що становить колектив, одне ціле, об'єднане на основі спільних завдань, програм, інтересів, поглядів і т.п. [Політичний словник/ За ред. В.К Врублевського, В.М. Мазура, А.В. Мяловицького. – Головна редакція УРЕ, 1976. – С. 380].

Спільним також є використання співпраці один з одним задля досягнення своїх інтересів. Можна привести сотні прикладів, коли з допомогою релігійної підтримки певна партія приходила до влади. Підтримка певної політичної сили релігійною спільнотою здійснюється наступним чином:

- роздавання агітаційної літератури на території релігійної громади політичними прихильниками чи безпосередньо священнослужителями.
- проведення молитв, літургій та ін. за перемогу конкретної політичної сили чи лідера.
- вихваляння діяльності певної політичної сили та негативна, занижена оцінка її суперників під час богослужіння.
- наділення бажаного кандидата винятково позитивними рисами аж до проголошення його обрання Божою волею, задумом та ін., а його самого – навіть Божим обранцем, на якого можуть покладатися месійні сподівання. В цей час противнику приписуються риси “вовка в овечій шкурі”, або роль посланника диявола.

На практиці зустрічаються два-три і значно рідше застосовуються всі види підтримки одночасно.

Політизація релігійних організацій може проявлятися і більш радикально. Відомі численні випадки, коли священнослужитель не агітує за якусь політичну силу, а сам стає її частиною. В такий спосіб релігійне і політичне стають неподільними у його практичному житті. Політичні гасла привносяться у життя релігійної громади, а релігійна громада стає прекрасним захистником інтересів тієї політичної сили, до якої належить їхній керівник. При чому, не тільки на виборах у ролі виборців, але і як можливість за їхньої підтримки провести, наприклад, мітинг для лобювання певних рішень.

Є також численні випадки, коли релігійна організація отримувала вигідну земельну ділянку чи їй повертався храм завдяки лобюванню її інтересів певною політичною партією. У таких випадках процес політизації релігійної організації є достатньо явним.

В останній час ми часто спостерігаємо тенденцію священнослужителів не просто йти у члени якоїсь партії, а створювати власну. Відтак створюються політичні партії та рухи на релігійній основі. Організаторами можуть бути не обов'язково представники керівництва релігійної організації, але й просто члени певної громади, проте, як правило, з благословення ієрархії організації.

Створені партії вже у самій назві засвідчують свою релігійну приналежність: Республіканська християнська партія, Українська християнсько-демократична партія, Християнсько-демократична партія України, Християнсько-ліберальний Союз, Християнсько-народний Союз, Партія мусульман України та ін. Проте часто, переглянувши передвиборчу програму таких партій, в ній не знайти якісь релігійні постулати і ті позиції, які, виходячи з назви, мала б пропагувати партія.

Політизація релігії виражається також у спробах комплектування органів місцевої виконавчої влади на конфесійній основі. Це призводить до того, що представники владних структур на місцях, депутати органів місцевого самоврядування, деякі політичні партії та громадські організації, окремі політики, демонструючи свою політичну й конфесійну орієнтацію, нерідко надають підтримку та здійснюють протекціонізм одним церквам, ігноруючи інтереси інших.

З вище наведеного можна зробити висновок про те, що релігія та політика є невіддільними сферами суспільного буття, і розділити їх можна лише теоретично [Васьків А. Релігійний чинник в сучасному політичному процесі України//]. У реальному житті ми можемо говорити лише про ступінь їхнього переплетення або ступінь їхньої незалежності один від одного.

“Церква... завдяки інтимності своїх відносин з прихожанами, може утверджу-

вати ті чи інші критерії, визначати пріоритети і, не граючи прямої ролі на політичній арені, давати орієнтири політичного характеру” [Цит. за: І.В. Данилевич// От нетерпимости к соглашению. Проблемы перехода от гражданского и религиозного противостояния к веротерпимости и общественному соглашению. – М.; 1999. – С. 203]. Релігійній організації не обов’язково прямо йти в політику, аби брати участь в агітаційній роботі чи вірянам йти у члени партії, створювати в ній свої релігійні осередки, а в силу своєї специфіки достатньо просто виконувати всі свої функції. Взяти хоча б для прикладу світоглядну функцію релігії, яка формує уявлення про саму людину, її цінності, пріоритети, визначає людську діяльність, сприйняття світу та інших людей, відношення до всього оточуючого. Її не обов’язково зреалізовувати через участь в діяльності політичної спільноти. З вище наведеного переліку впливають водночас і політичні переконання та уподобання.

Взаємодія релігії й політики може відбуватись на наступних рівнях:

на суспільному (теократія, цезаропапізм, державна церква тощо) та індивідуальному (глава церкви є главою держави і навпаки), зовнішньому та внутрішньому (структурному й функціональному) [Див. Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К.; 2000. – С. 581-589].

Політика і релігія – це дві специфічні форми суспільного, у яких співпадає цілий ряд функцій.

Політика виконує такі функції:

пізнавально-прогностичну, ідеологічну, нормативно-регулятивну, комунікативну, виховну, інтегративну [Політологія у схемах, таблицях, визначеннях: Навч. посібник/ За заг. ред. І.С. Дзюбка та ін. К.; 2002. – С. 155].

Функції релігії наступні: світоглядна, релятивна, комунікаційна, виховна, компенсаторна та інтегративна.

За певних умов релігія може виконувати також і політичну та правову функції прикладом слугує доба Середньовіччя.

Оскільки деякі функції, які покликана виконувати релігія, накладаються на деякі політичні функції, то переплетіння політичного та релігійного є неминучим. Розглянемо детальніше функціональний рівень взаємовпливу релігії і політики.

Світоглядна функція полягає у визначенні мети та смислу життя індивіда. Вона визначає пріоритети, цінності та ідеали в житті людини. Сформовані релігією певні світорозуміння та світосприйняття віруючої людини можуть, з одного боку, спонукати її вступати в конфлікт із носіями чи об’єктами політики – державою, партією, рухом. Це трапляється тоді, коли вони суперечать поглядам, оцінкам і нормам релігійного індивіда чи установи. Найбільш часто це буває, коли індивід (установа) потрапляє в середовище іновірців. З іншого боку, за умов єдиновірного середовища, віруючі люди можуть активно впливати на структурні компоненти політики заради поширення певних поглядів, оцінок норм поведінки, брати участь у формуванні політичних доктрин.

Не менш важливою в політичному житті суспільства є компенсаторна функція релігії. Вона пом’якшує чи цілком знімає залежність і обмеженість людського існування через орієнтації на зміну об’єктивних і суб’єктивних умов буття, на формування власної свідомості. Релігія дає людині надію на краще життя у потойбічному світі на противагу стражданням та утискам у земному житті, обіцяє своєрідну компенсацію за слухняне та терпеливе зношення всього, що випадає на долю людини, в тому числі й за всі проблеми та труднощі, породжені політичною системою суспільства. Завдяки релігійним переконанням людина завжди має певну мотивацію для життя.

Комунікативна функція релігії здійснюється через спілкування людей як у позарелігійній, так і в релігійній діяльності, охоплюючи процеси обміну інформацією, сприйняття людини людиною. Виділяють два рівні спілкування. Перший рівень – це спілкування віруючих між собою. Е.Дюркгейм порівняв релігію як комунікативну силу з дією клею: вона допомагає людям з’єднатися й усвідомити себе як моральну спільність. Другий рівень – спілкування віруючих зі “священним” (Богом, ангелами) – просто як чинник спілкування між людьми за допомогою священних обрядів та ритуалів.

Для політики важливим є перший рівень спілкування, де віруючі обмінюються між собою інформацією, в тому числі й про політичні сили. Як відомо, особистісний фактор відіграє найкращу роль, коли мова йде про достовірність сказаного. Оскільки люди довіряють, перш за все, близьким, рідним, добре знайомим, а тим більше тим, які поділяють їхні погляди, що ми маємо у нашому випадку, то інформація, передана співприхожанином релігійної громади, викличе достатньо високий відсоток довіри.

Для стабільного функціонування політичного життя суспільства немаловажною є регулятивна функція релігії. Вона орієнтована на здійснення певного керування діяльністю, поведінкою віруючих, упорядкування відносин між ними. Релігія виробила певні норми співжиття (мораль) і зразки поведінки (виховання) віруючих, встановила систему контролю за їх діяльністю, нормами заохочення й покарання. Ця функція релігії накладається на відповідну функцію політики, через яку остання також включає людину до складного світу суспільних відносин. Особливе місце в розумінні зв'язку релігії, суспільства, політики посідає інтегруюче-дезінтегруюча функція релігії, яка в одних випадках поєднує індивідів, групи, а в окремих випадках – і народи, а в інших – роз'єднує їх. При цьому одна й та ж релігія в один і той же час в тому ж самому суспільстві може виконувати обидві функції одночасно. Якщо ми ведемо мову про маленьку групу одновірців, яка знаходиться у меншості, то релігійні почуття та переконання їх об'єднують. Але у цей же час у відношенні до іновірної більшості релігія відіграє дезінтегруючу роль.

Фахівець з етнології релігії, професор Л.О. Филипович влучно підмітила, що суспільна інтеграція на релігійній основі сприяє стійкості, збереженню стабільності особистості, окремих соціальних груп, установ, суспільства в цілому. У більш вузькому значенні інтегративна функція релігії виявляється в тих межах, у яких визнається загальне віросповідання. З більш близької нам історії власного народу згадується греко-католицизм, що запобіг окатоличенню українців, а відтак – і їх повній колонізації [Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. – К.; 2000. – С. 83]. Релігія об'єднує одновірців навколо спільної віри, поглядів, цінностей, і в той же час роз'єднує їх з іншими індивідами, які не поділяють їхніх релігійних переконань.

Помаранчева революція переконливо засвідчила здатність релігії до згуртування народу для досягнення загальнонаціональних політичних цілей. З цього приводу Г.Лебон вважав релігійні вірування “єдиним фактором, який може одночасно дати якомусь народові повну спільність інтересів, почуттів і думок. Релігійний дух замінює, таким чином, відразу поступові спадкові надбання, що є необхідними для утворення національної душі. Народ, охоплений якимось віруванням, не змінює, ясна річ, душевного складу, але всі його здібності звернені до однієї мети: до торжества його релігії, і вже лише через це одне міць його стає страшною”.

Виконуючи культуротрансляційну функцію, релігія сприяє також і процесу успадкування політичних традицій. Оскільки релігія, як і політика, є складовою частиною загальнолюдської культури, вона сприяє розвитку, збереженню та передачі культурної спадщини певного народу, в тому числі й політичної культури.

Завдяки легітимно-розлегітимлюючій функції релігія освячує суспільні порядки, норми поведінки, а також, значною мірою, узаконює діяльність певних політичних сил.

Жодна політична система не може існувати без узаконення. При цьому йдеться не просто про нормативний порядок у суспільстві (це функції правової системи), а про легітимізацію як обґрунтування правомірності існування самого нормативного порядку, про відношення до закону в принципі). За допомогою легітимізації релігійні інститути дають оцінку соціально-політичним, культурним та іншим явищам, формують відповідне ставлення до них.

У більшості випадків релігія є надійним засобом зміцнення держави, утвердження існуючого політичного устрою. Вона підтримує та стабілізує існуючий лад, закликаючи до відмови від революційних та силових перетворень системи.

Делігитимлююча роль релігії виявляється, як правило, тоді, коли певна соціальна група чи окремих індивід перебувають в іновірній державі та обирають собі за мету зміну існуючих порядків. Неправомірність існуючих порядків і установ вони, звичайно, обґрунтовують на основі Святого Письма або богословських трактатів.

Дію легітимно-розлегітимлюючої функції особливо добре можна помітити у багатоконфесійному суспільстві, коли існуючий лад всіляко підтримується одними конфесіями, релігіями й засуджується іншими.

Всебічне здійснення названих релігійно-політичних функцій рідко (чи надзвичайно рідко) спостерігається одночасно в одній і тій же країні. Повнота й напрямок розглянутих функцій залежить від ряду соціально-політичних умов. Завдяки здійсненню названих функцій релігія виконує значну конструктивну (чи деструктивну) роль у розвитку та функціонуванні політичної системи суспільства.

Релігійні організації хоча й не проводять власної політики, але здатні виступати на стороні певних політичних сил. Церква не є політичним інститутом суспільства, але, як свідчить історичний досвід і сучасність, має досить вагомий вплив на політичне життя соціуму.

Дослідники М.Кардош та Е.Кардош виділяють три основні погляди на взаємодію політики та релігії [Див. М.Кардош, Е.Кардош Релігія та політика: сутність і форми взаємовідносин // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга I. – Львів, 2008. – С. 726-735]. Перша точка зору полягає в тому, що релігія та політика – зовсім різні, абсолютно не співмірні речі. “Це два різні світи, що не повинні перетинатися”. Прибічники цього погляду стверджують принципову відмінність між релігією та політичною ідеологією, яка неодмінно пов’язана з практичною діяльністю. Вони заперечують будь-яке зближення розглядуваних понять.

Проте на вище розглянутих прикладах, ми чітко бачимо, що політика і релігія, хоча й різні, але мають дуже багато спільного, починаючи від носіїв і закінчуючи деякими функціями, що накладаються.

Друга точка зору полягає у прямому отождненні політики й релігії. Особливо яскраво вона втілюється в теократичних державах. Не менш сильно, але дещо інакше в марксизмі-ленінізмі, особливо сталінського зразка. Так, у Маркса критика теології перетворювалась на критику політики, критика релігії пов’язувалась із критикою тих політичних порядків, “які вона освячує і захищає”. Це призвело до того, що вже за Леніна служителі церкви розглядались як політичні супротивники, а антирелігійна боротьба набрала відверто політичного характеру.

Ця точка зору також не витримує критики з огляду на цілий ряд відмінностей між релігією та політикою, а саме:

· Політика та релігія – різні сфери соціальної діяльності та суспільної свідомості. Відповідно, у них і різна специфіка функціонування.

· У них різна спрямованість: політика спрямована на реальний світ, а релігія насаперед – на надприродній.

· Вони мають різні витoki. У політики – це інтереси і потреби людей, пов’язані зі здобуттям та утриманням влади. У релігії – корені соціальні, індивідуально-психологічні. М.Кардош та Е.Кардош вдало підмітили, що “політика діє на людину через її індивідуальні індивідуальні інтереси та потреби, обіцяючи задовольнити їх (вказуючи принаймні на можливість цього). Релігія починає діяти немовби на пізніших етапах – вибору і виправдання засобів реалізації цілей, їх моральної санкції, а також можливої солідарної допомоги одновірців і релігійних структур” [Там само. – С. 729].

· Політика пов’язана, насаперед, із суспільними ідеалами людини, релігія – з індивідуальним ідеалом.

· Релігійна позиція часті визначає політичну, але політична позиція визначає релігійну надзвичайно рідко.

· Одна з найбільших різниць між релігією та політикою у степені довіри. Політиці людина довіряє свій добробут, земну влаштованість; і якщо розчарується в одній партії, то без особливих проблем знаходить іншу. З релігійної ж сфери все значно складніше. Релігії людина ввіряє все, що у неї є, все своє життя, всі сфери

свого буття. Розчаруватися в певній релігії значно складніше, ніж у певній партії (у крайньому випадку там можна все списати на людський фактор). Перейти з християнства у іслам, буддизм, іудаїзм чи в якусь іншу релігію – це далеко не те саме, що перейти в іншу партію.

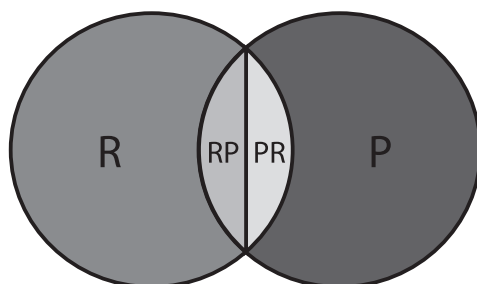
“Дія переважно практичних (політичних) явищ на вищій (духовній) прояви має причинно зумовлений характер. Дія ж духовних явищ на практично-політичні має характер доцільності або цілепокладання. Під цим кутом зору діяльність людини визначається вже не наявною причиною, а есхатологічною перспективою” [Там само. – С. 729-730].

Політика, як правило, пов’язана з інтересами певного кола, прошарка людей. Її прихильники – це достатньо вузьке коло людей, які очікують задоволення цілком конкретних потреб. Релігія ж може відповідати на запити представників всіх соціальних груп одночасно. Вона має міжкласову основу.

Все суспільство живе згідно політичних законів. Релігія може бути винятком. Релігійна людина виконує й дотримується тих законів, які не суперечать її релігійним переконанням. Проте, якщо політичні та релігійні закони розходяться, то верх отримують релігійні, незалежно від міри покарання. Згадаймо, скільки тисяч протестантів за часів Радянського Союзу, попри заборону збиратися й проводити богослужіння, таки збиралися. А потім по двадцять п’ять років відсиджували у в’язниці, але не зрікалися своїх переконань, вважаючи їх правильними, на відміну від радянських законів.

Якби політика і релігія були абсолютно різноприродними явищами суспільства, то ні про яку взаємодію не могло би бути й мови, оскільки принципово несуміжні речі не можуть взаємодіяти. Проте між політикою та релігією є багато спільного, завдяки чому сфери їхньої діяльності тісно переплетені, а цілий ряд відмінностей робить кожен з них окремою сферою суспільного буття.

З огляду на вище сказане, бачимо, що взаємодія політичного та релігійного є неминучою. Це можна проілюструвати за допомогою кілець Ейлера:

Символом R позначене проблемне поле власне релігії. Символом P – “чисту”, секуляризовану політику. PR – це сфера заполітизованої релігії. Символ RP стосується сакралізованих явищ політики. Розміри поля PR та RP, тобто глибина взаємодії політики та релігії, можуть коливатися (напр., високий ступінь інтенсивності взаємодії спостерігається у кризових суспільствах, до яких зараз належить і Україна), але про повну їхню відсутність говорити не приходиться. Видатний німецький філософ-письменник Т. Манн свого часу зауважив, що релігія і політика, хоч і речі абсолютно різні, однак між собою тісно пов’язані, не бачити цього – “...означає не бачити єдності світу”.

Релігія та політика – дві сфери суспільного буття, які хоч і знаходяться поруч (тобто окремо), але достатньо тісно співпрацюють і навіть у деякій площині перетинаються. Безперечно, потрібно чітко розрізняти політичне та релігійне, проте, усвідомлюємо, це є одним із найскладніших завдань сьогодення. Розглянувши суспільний статус та функціонування релігії та політики, однозначно переконуємося, що розвести їх по різні боки – неможливо. Релігія та політика й надалі будуть знаходитись у тісному взаємозв’язку, як це було й досі. Питання залишається лише в тому, щоб теоретично могли розмежувати релігійне і політичне та спрогнозувати можливі сценарії їхньої взаємодії. Виходячи з цього, можна відвертати негативні можливості та сприяти позитивним напрямкам взаємодії політики та релігії.